

1. Peter Panum

Du lytter til en podcast produceret af Talk Town i samarbejde med Nationalmuseets medie Vores Tid.

Jeg hedder Asger Juhl. Velkommen til Danskere, der ændrede historien. Vi starter på en båd lidt uden for Færøerne. Den hedder Havfruen og sejler med kurs mod Tórshavn. Det er sommer, juni måned. Himlen er blå og vinden er frisk. Jeg forestiller mig, at Peter Panum sidder på dækket af skonnerten. I det fjerne ser man nogle små øer, der langsomt bliver større og større. Der er selvfølgelig bølger, men det er ikke stormvejr. Han har hatten i hånden og sit sorte tøj på. Efterhånden som Tórshavn og Færøerne kommer tættere på, kan man også høre fuglene skrig. Peter Panum er lige blevet uddannet som læge. Han har faktisk kun været læge i et år, da han sidder her. Og han er blevet sendt herop af kong Christian 8., fordi man er godt klar over, at den er gal. Der er et stort sygdomsudbrud i gang. Men det, kongen ikke viste det, og det som ingen vidste, det var, at når man sender Peter Panum, så sender man altså ikke bare en mand, der udfører en opgave og tager hjem igen. De næste fem måneder vil den unge Peter på 25 år, som er født i Rønne, ændre verdenshistorien. Han vil ændre den måde, man opfatter sygdomme på, og han vil grundlægge en hel ny videnskab, epidemiologien, som redder hvis ikke millioner af liv, så i hvert fald titusindvis.

Jeg hedder René Flamsholt Christensen, og jeg kan fortælle om Panum, fordi jeg har brugt et år af mit liv på at lave research om ham og skrive en bog om ham. Jeg er formentlig en af dem i kongeriget, der ved mest om ham. Det er i juni 1846, han er blevet kommanderet op til Færøerne, som oplever en voldsom mæslingeepidemi. Færøerne havde ikke oplevet mæslinger i 65 år, så stort set alle var modtagelige for sygdommen. Han vidste, at folk døde rent ud sagt som fluer. Man kunne simpelthen ikke nå at følge med og begrave så mange, som døde. Han vidste, at den hidtidige forståelse af smitte næppe holdt. Man havde nogle bizarre forestillinger om, hvad smitte var for noget, og det var han sikker på for sig selv, at det holdt ikke. Man troede dengang, at smitte var noget kosmisk, måske noget Gud havde kastet efter os. Det viste han, at det var ikke tilfældet.

Velkommen til afsnittet om Peter Panum, som faktisk er en af de helt store danskere, som meget få mennesker kender historien om. Jeg kender for eksempel den store byg-

ning, der findes i København, hvor man uddanner læger. Det er Panuminstituttet. Men hvorfor var Panum en af de danskere, der ændrede historien? Hvordan havde man fundet ud af, at der var et stort mæslingeudbrud på Færøerne?

Nyheden som sådan var kommet med et orlogsskib. Skibet havde været på kortvarigt ophold i Tórshavn og havde så de her tidender med til København om, at der lå folk, som man ikke havde nået at begrave, fordi der simpelthen døde så mange, så man ikke kunne nå at begrave dem. Det var jo en voldsom nyhed. Ud over at der så var mange døde, så var der også nyheder om, at folk ikke havde nok at spise. Folk lå syge hjemme, så de kunne ikke nå at gå ud og dyrke jorden. De kunne ikke nå at gå ud og grave tørven. De kunne ikke nå alt det, man skulle nå i løbet af forår og sommer og skaffe sig til dagen og vejen.

Han er på vej op til et sted i det danske kongerige, som er et af de mest forarmede og isolerede steder overhovedet. Og det, han kommer til at se, det er fattigdom og sygdom, som i dag er nærmest umuligt at forestille sig, men faktisk også på den tid er noget særligt.

Det var et samfund under en eksistentiel trussel. Det har han helt sikkert vidst.

Så hans job er egentlig, at han skal derop med en anden læge for at hjælpe de to læger, der er der i forvejen, med sådan at passe og pleje de syge. Han skal egentlig ikke derop for at revolutionere lægevidenskaben.

Det er ikke i hans mandat. Han er der udelukkende som læge. Han er ikke sendt derop for at være videnskabsmand. Det er sandsynligt, at man har haft en idé om i København, at man stod over for en kommende videnskabsmand, fordi han havde allerede udtrykt ideer om, at han skulle gå videnskabens vej. Og han havde på et eller andet tidspunkt som ganske, ganske ung - ti-tolvårig - haft foretræde for kongen og sagt, at han ville være videnskabsmand.

Tror du selv, at han har tænkt, da han sidder dér og kigger ind mod Færøerne, at han ville noget andet end at passe og pleje?

Jeg er sikker på, at han har vidst, at han ville gå til det med den dér tilgang som videnskabsmand.

Hvordan ser han ud?

Han er en høj, slank mand med et ganske mandigt ansigt og med et fyldigt kindskæg. Det var moderne i tiden.

På omtrent samme tid er en anden videnskabsmand på vej mod en anden øgruppe, og det er Charles Darwin, som rejser til Galápagosøerne. Darwin viste, at vi kommer fra aberne. Altså vi har en fælles stamfar med chimpanserne, for eksempel. Vi er udviklet gennem det, der hedder naturlig selektion og survival of the fittest. Og man kan godt sammenligne det lidt med Peter Panum, som sidder og vugger på en båd i Nordatlanten på vej til den isolerede øgruppe Færøerne. For her kommer han også til at gøre en opdagelse, der måske ikke er lige stor som Darwins, men det er faktisk deroppe af.

Han tilhører med garanti den moderne verden. Han har stået på det, man dengang kaldte de nationalliberales side. Det vil sige, at han har helt sikkert været for de forandringer, der skete i Danmark med Junigrundloven. Han har været for en løsning af Slesvig-Holsten-problematikken. Han har jo mere beskæftiget sig med videnskaben, og der ved vi, at han helt sikkert også i allerhøjeste grad var et moderne menneske. Han var optaget af naturvidenskaberne, som begyndte at vinde indpas i folks forståelse af verden og også begyndte at betyde noget. Så han var i alle henseender et uhyre moderne menneske.

Eller Panum går i land i Tórshavn, den største by på Færøerne, og han går straks i gang med at forberede sig.

Det, som så sker, det er, at Panum og hans kollega Heinrich Manicus deler sig på den måde, at Manicus tager til det, der hedder Suderø, som er den sydlige ø og den ø, der ligger længst væk fra resten af øgruppen, hvorimod Panum så påtager sig at besøge samtlige de 16 andre beboede øer. Så han rejser simpelthen rundt de følgende måneder og kigger til alle de bygder, han kan nå rundt omkring, og hvor han får tidender om, at der er noget i gære.

Peter Panum skal så besøge alle de små øer på Færøerne, og det begynder han på. Og de næste fem måneder rejser Peter Panum fra ø til ø og besøger de syge, som ligger inde i de små hytter med feber og dør af mæslinger. Og han besøger også deres naboer og de andre familiemedlemmer, som ikke er blevet syge endnu. Og langsomt bliver Peter Panum til en form for... Ja, man kan nærmest sige, at han får status som en shaman, fordi han kan jo forudsige, hvad der kommer til at ske. Langsomt, mens Peter Panum er på Færøerne, finder han ud af, at denne her sygdom, mæslinger, spreder sig fra menneske til menneske. Og der går også noget tid, før man møder en syg, til man selv bliver syg - altså inkubationstiden. Så han kan jo sige til de lokale, "Hvis du har mødt en syg, så bliver du selv syg om en uge. Og hvis du tager hen og besøger naboerne, så bliver de syge. Men der vil måske lige gå ti dage." Og det kommer til at ske. Hans profetier går i opfyldelse, så han når en enorm status i lokalbefolkningen.

For det første bor der cirka 8000 mennesker i alt på øerne på det tidspunkt, og bortset fra Tórshavn, som jo er den eneste egentlige bymæssige bebyggelse, så er resten relativt små samfund med nogle få familier, nogle få huse. Hvor man har kunnet, har man haft en overvejende naturhavnsagtige, hvad skal man sige... Man har kunnet have både i naturhavne og sådan noget. Egentlige havneanlæg har formentlig ikke eksisteret overhovedet. Det er et meget fattigt samfund, som man kan forstå, folk har levet rent ud sagt fra hånden og i munden. Man har ikke kunnet producere mere, end man skulle bruge sådan her og nu. Og man har også haft meget begrænsede muligheder for at opbevare ting. Altså, man har haft nogle konserveringsmetoder, som har fungeret, men som har været tvivlsomme i hvert fald set med andre folks øjne. Altså, man har simpelthen gravet kødet ned eller hængt det til tørre, indtil det var knastørt. Panum beskriver, at der var jo mider i kødet, og boligerne er meget, meget, meget, meget små. Store familier eller relativt store familier i måske et eller to rum, hvor man fyrede med tørv henne i det ene hjørne og tyk røg overalt og mildt sagt en middelmådig personlig hygiejne, hvor man gik i tøj, der stort set udelukkende var lavet af uld fra fårene, og som ikke blev vasket ret hyppigt. Så det har været i alle henseender et fattigt samfund, ikke kun pengeomæssigt, men også sådan i alle andre henseender.

Ved du, om man spiste miderne?

Det gjorde man. Altså, det er beskrevet et sted, hvor han sidder i en båd med et hold roere, som ror den her båd rundt. De sidder med kød, og så vifter de miderne af kødet,

inden de sådan... Altså, de værste af dem, de lige kan vifte væk med hånden, vifter de af, så de ligger i bunden af båden, og så spiser de i øvrigt kødet. Hans beskrivelser af folks levevis er enormt nøgternt. Der er ingen forargelse i det. Det er mere videnskabsmandens nøgterne beskrivelser af det. Og han tilføjer, for ligesom at tage brodden af det hos læseren, at man skal huske på, at færingerne ville formentlig have den samme oplevelse, hvis man serverede en af vores gamle oste for ham. Den stinker formentlig en færings næse lige så voldsomt som det dér halvrådne kød stinker i en danskers næse.

Og hver aften, når han sidder i sit kammer hos den rige bonde eller fisker, så tager han lyset frem. Det kan være, det er et tællelys, stearinlys eller måske lys med noget hvalspæk eller et eller andet. Og man kan næsten se ham for sig sidde foroverbøjet ved træbordet og skrive ned, hvad han har fundet ud af den dag. Og langsomt tager denne her rapport form. Den rapport, som han, når han kommer hjem, vil aflevere til de danske sundhedsmyndigheder, Sundhedskollegiet. Og det er jo altså den rapport, som kommer til at ændre den medicinske verdenshistorie. Det er den, han sidder og skriver på de her aftener i Færøerne, efterhånden som vinden tager til, og efteråret bliver en realitet.

Hen over sommeren har det været sikkert på mange måder en spændende oplevelse og meget anderledes, end han har haft lejlighed til at opleve i Danmark. Altså, han har på dette tidspunkt aldrig været andre steder end i Danmark og så i Holsten. Men eftersom han opholder sig deroppe i fem måneder, så oplever han jo også efteråret deroppe. Og der har det formentlig været mere rått også især at skulle sejle fra ø til ø. Muligheden for at anløbe har været betinget af vejret, og muligheden for at tage sig frem har været betinget af vejret.

Hvad er det for en - kan vi kalde det for en epidemi? - han møder deroppe?

Ja. Epidemien starter i Tórshavn, og den skal jo ligesom sættes i gang. Men Panum har i sin beretning til Sundhedskollegiet lavet et ganske fint kort over, hvordan den så spredt sig ud. Det er jo også enormt instruktivt at se hans kort. Det har det også været for ham selv at se, hvordan fra Tórshavn så er det rejst til den ø, og så er det rejst til den ø, og så er det kommet til en ø, og så har det spredt sig ud på øen.

Og hvad er det så langsomt, der går op for ham, efterhånden som han får skrevet sin rapport?

Det har jo også for ham været ligesom en åbenbaring at se, hvordan smitten har spredt sig dér.

Hvorfor?

Jamen, fordi på det her tidspunkt vidste man ikke, hvad smitte var. Smitte var noget, Vorherre havde påkaldt os, eller fordi der var en stinkende sø i nærheden, der påførte os det, eller et eller andet kosmisk fænomen. Man vidste ikke, at smitte skyldtes et levende smitstof. Der var intet, der hed bakterier. Der var intet, der hed virus på dette tidspunkt. Panum prøver i sin beskrivelse... Og han bruger ordet "smitstof." Ordet "bakterier" og ordet "virus" kommer først meget senere. Men han arbejder med en teori om, at der er et smitstof, som kan overføres fra menneske til menneske. Og det at tænke overhovedet og det at forstå, at smitten er noget, der overføres fra menneske til menneske, ved at man nyser eller hoster, eller bare at under almindelig samtale kommer der nogle dråber ud i ansigtet på den, man taler til - Den forestilling eksisterede helt enkelt ikke. Forestillingen om at smitte kunne overføres, f.eks. ved at man drak vand eller spiste mad, der var inficeret, eksisterede ikke. Det var et kvantespring i forståelse af, hvad smitte var for noget. Det er den første gang i verdenshistorien, at et menneske får fat i, hvad handler det her om.

Så han havde også gennemskuet, at der var en inkubationstid simpelthen?

Det kunne han jo nøje se. Og det kunne han jo også bruge operationelt til at sige, at resten af huset bliver smittet eller er smittet og vil udvikle sygdomstegn inden for et vist antal dage. Fordi mæslinger har et meget karakteristisk forløb. Man ved nøjagtigt, hvor lang tid der går fra, at man bliver smittet, og til at de første tegn begynder at vise sig. Man har først sådan nogle influenzalignende symptomer. Så to dage senere kommer det dér karakteristiske udslæt, som starter i ansigtet og så daler ned over kroppen. Sygdommen giver en voldsom almen svækkelse, så folk bliver meget syge og kan stort set ikke bestille andet end at ligge i sengen. De får også ofte store problemer med deres mavetarmsystem og får en voldsom diarré, som er svært at håndtere. Man skal drikke meget vand for at kompensere for væsketab, og det var man måske heller ikke

opmærksom på. Og det har selvfølgelig også været problematisk i små huse, hvor toiletterne altså var ude på græsmarken. Så hvis man er så syg, så man har svært ved at rejse sig fra sengen, og så bliver ramt af voldsom diarré og skal rende ud for at komme ud. Altså, det har været voldsomt. Og folk er døde af væsketab, dehydrering, som man kalder det, og efterfølgende kredsløbskollaps. Fordi når man ikke får erstattet den væske, som løber ud af den ene ende på en, jamen så er der til sidst ikke noget til at cirkulere.

Og hvad er det så langsomt, der går op for ham, efterhånden som han får skrevet sin rapport?

Jamen, de ting, som han vel i et eller andet omfang var forberedt på, at han kan se, at der er en lovmæssighed i smittens udbredelse. Der er en lovmæssighed i for eksempel, hvor mange dage der går fra, at folk bliver smittet, eller man må formode, at de bliver smittet, og til at de første symptomer kommer. Der er en lovmæssighed i, at hvis man pålægger folk at undlade at gæste naboerne, så bliver naboerne ikke nødvendigvis syge. Så han får ligesom mere og mere sikkerhed for, at det, han har tænkt, det, han har forestillet sig, det er korrekt.

Efter der er gået fem måneder, så pakker Peter Panum sin lægetaske, og han tager skonnerten hjem til København. Men det går ikke, som man måske skulle tro. Hvis historien var en retfærdig historie, så ville han jo komme hjem til en stor hyldest, fordi han har opdaget, hvordan sygdomme opererer. Han er den første, der finder ud af, at det smitter fra menneske til menneske, og derfor så lægger han jo grunden til, at man rent faktisk kan bekæmpe de her sygdomme og håndtere dem rigtigt. Så han burde blive hyldet, men det sker ikke.

Nogle tænker, at det her er nonsens. Det tror de ikke på. Og nogle bliver forargede over, at han faktisk i deres øjne har overtrådt loven ved at pålægge folk isolation, for det måtte man ikke. De regler, som havde været i kraft tidligere omkring karantæne og isolation, var ophævet. Og det resulterer faktisk i, at han efterfølgende i stedet for at blive berømt og blive applauderet for sin indsats, så bliver han faktisk sagt op på sit arbejde på almindeligt hospital.

Peter Panum bliver fyret. De andre læger er ikke enige med Panum. Og der går faktisk rigtig, rigtig mange år, før Peter Panum opnår den anerkendelse, som han har fortjent.

Så han må så efterfølgende ernære sig ved at være praktiserende læge.

Hvorhenne?

I København. Han er stadigvæk en forholdsvis ung mand. Han er ugift. På det tidspunkt med hans indsats på Færøerne så havde han i virkeligheden lagt grunden til det, vi i dag kalder epidemiologi, folkesundhed. Det er i virkeligheden det første egentlige videnskabelige indspil til det, der blev til epidemiologi, han laver her.

Altså på verdensplan?

Ja, helt sikkert. Altså, der er ikke nogen, der overhovedet kommer i nærheden af at have leveret en tilsvarende analytisk indsats. Det er man ikke opmærksom på. Han er mange år forud for sin tid.

Det er først lang tid efter hans død i 1885, at Peter Panum han opnår den anerkendelse, som han fortjener. Og nu er han anerkendt som en af de allerstørste i verden inden for videnskaben om epidemier.

Jamen altså, vi befinder os midt i en coronakrise, og vi har gennemlevet adskillige pandemier siden hans tid. Og alt, hvad der er sket inden for infektionsmedicinen og epidemiologien, har jo demonstreret nytten af det, han grundlagde dengang. Man erkendte det ikke umiddelbart, men efterfølgende er han jo anerkendt. Så hvis man køber en af de store, dyre amerikanske lærebøger i epidemiologi, så står Panum nævnt som en af dem, som var med til at grundlægge faget i sin disciplin i sin tid. Hans indsats i forhold til biologien er helt sikkert noget af det største, der er sket i verdenshistorien, fordi han simpelthen er grundlæggeren sammen med måske en eller to andre. Men han er en af de tre fædre til epidemiologien.

Og alt det med, hvad en epidemi er, og hvordan den opfører sig, og dermed også hvordan man kan bekæmpe den - Det fandt den unge Peter fra Rønne ud af i 1846 i de fem måneder, han var på Færøerne. Og derfor er han en af de allerstørste danskere, og

derfor fortjener han en plads i den her podcastrække. Jeg hedder Asger Juhl, og jeg håber, at du vil lytte med næste gang, når jeg sætter fokus på en af de store danskere, som vi - for at være helt ærlig - måske burde vide lidt mere om. Mit navn er Asger Juhl, og den her podcast er produceret af Talk Town i samarbejde med Nationalmuseets medie Vores Tid.

Du har lyttet til en podcast produceret af Talk Town i samarbejde med Nationalmuseets medie Vores Tid.